

РЕЦЕНЗИЯ

от

Проф. д-р Манол Николов Рибов
Научно направление 3.8. „Икономика и управление“
Катедра „Икономика на туризма“, Факултет „Икономика на инфраструктурата“
Университет за Национално и Световно Стопанство
член на научно жури за участие в конкурс за заемане академична длъжност „доцент“
в професионално направление „3.9. Туризъм“ (Човешкият капитал в туризма)
обявен в ДВ бр. 93/26.11.2019 с кандидат гл. ас. д-р Милена Методиева Караиlieва

Рецензията е изготвена на основание **Заповед на Ректора № 3 РК 118/27.01.2020 г.** и **Решение на Научното жури от 10.02.2020 г.** Нейното съдържание е съобразено с изискванията на Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за неговото приложение (ППЗРАСРБ) и Наредбата за развитието на академичния състав в НБУ. В структурно отношение тя е съставена от **шест части, увод и заключение.**

I. Оценка за съответствие с минималните национални изисквания и изискванията на Нов Български Университет

От предоставената от кандидата Милена Караиlieва справка за самооценка се вижда, че тя покрива необходимите минимални изисквания за научната, преподавателската и изследователска дейност за заемане на академичната длъжност „доцент“, съобразена с ППЗРАСРБ.¹

II. Изследователска (творческа) дейност и резултати

За участие в конкурса Милена Караиlieва е представила **4 колективни и 3 самостоятелни монографии**, от които едната е **хабилитационен труд**, **3 статии**, **1 студия**, **16 доклада**, **5 от които на английски** и **2 учебника**, един от които е мултимедиен за нуждите на дистанционно обучение в НБУ или общо **31 публикации** с обем **1809** страници.² От така представените публикации за рецензиране се приемат **6 монографии** (Б-3, Г-4 №1,2, Г-10 № 2,3,4), **1 студия** (Г-9 №1), **16 доклада** (Г-7 № 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16) и **1 учебник** (Е-20 №1) или общо **24 публикации 1583 страници.**

Отказаните пет публикации включват **1 монография (Г-10 № 2)**, **1 учебник (Е-21)** и **3 статии.**³ Мотивите за отказа са следните: монографията включва материали от докторантския труд; трите статии са от популярно естество (списание „Културно информационен гайд за Перник“); учебникът е мултимедиен и е включен в приетия за рецензиране учебник.

¹ Минималните изисквания към научната, преподавателската и/или художествено-творческата дейност на кандидатите за заемане на академичните длъжности по професионални направления, съобразени с ППЗРАСРБ (групи показатели А-Е) и съответен брой точки над изискуемия минимум: А 50/50, В 100/100, Г 510/200, Д 125/50 и Е 105/0 - неизискуеми за доцент и изпълнение на критерии и показатели при дългосрочно атестиране за обявяване на конкурс за по-висока академична длъжност, според действащата наредба на НБУ - учебна работа, организационна и обществена работа (групи показатели Ж-И): Ж 410/50, З 3325/70 и И 105/50.

² Табл. 2. Библиографско описание на доказателствен материал към Приложение №2 „Минимални национални изисквания и изисквания на НБУ, на които трябва да отговарят кандидатите за придобиване на научна степен и за заемане на академичната длъжност „доцент“

³ Списък с публикациите и творческите постижения след защита на докторската дисертация 2005-2020

Таблица 1. Публикации, представени по качествени и количествени признаци

№	Вид на публикацията	Авторство		Език на публикациите		Номерация в списъка на публикациите	Брой публикации	Брой страници
		Самост.	В съавт.	Бълг.	Англ.			
1	Монографии	3	3			(Б-3, Г-4 №1,2, Г-10 № 2, 3,4)	6	1036
2	Студии	1		1		(Г-9 №1)	1	41
3	Доклади	10	1	11	5	(Г-7 № 1,2,3,4,5,6,7,8,9) (Г-7 № 12,13,14,15,16)	16	163
4	Учебници	1		1		(Е-20 №1)	1	343
	Общо						24	1583

Приетите за оценка публикации включват **3 самостоятелни монографии (Б-3, Г-4 №1 и 2), 3 колективни монографии (Г-10 № 2, 3 и 4), от които (№4 в съавторство); 1 студия (Г-9 №1), 16 доклади**, изнесени на научни форуми, от които 5 (Г-7 № 12, 13, 14, 15 и 16) са на английски език и **1 учебник (Е-20 №1)**.

Публикациите на кандидата са рецензирани от хабилитирани преподаватели, предимно от НБУ, УНСС, СУ „Св. Кл. Охридски“ и ЮЗУ „Неофит Рилски“. Те са отпечатани в университетски издателства и в „Авангард Прима“ и са популяризирани чрез обичайните канали на книгоразпространението. За публикациите в съавторство дяловото участие на авторите е отбелязано в самите публикации.

1. Оценка на монографичния труд, отнасяща се за научните и научно-приложните приноси на автора

За основен научен труд кандидатът е представил монография **„Човешкият капитал в туризма“**. Актуалността на тази тематика е безспорна. Тя отразява трайния научен интерес към човешкия капитал във всички сфери на стопанската дейност. Това се обяснява с мобилността на заетите и мултиетническата структура на работната сила в туризма, промяната в центровете на властта и лидерството, многопосочните гъвкави политики, промените в начина на трудов и социален живот на хората, управлението на талантите, екипите и времето, измерването и оценката на стойността на човешкия капитал.

Монографията е изготвена в обем от **431 страници**, 12 от които представлява библиографски апарат. В структурно отношение трудът е съставен от **увод, четири глави и заключение**. В тях последователно е разгледана теоретичната рамка на човешкия капитал, управлението на туристическата фирма и на човешките ресурси, подходите, тактиките и стратегиите, прилагани за развитието на тези ресурси.

В **първа глава** на монографичния труд е изяснен понятийният и терминологичен апарат. Проследена е еволюцията на концепцията за човешкия капитал и неговата роля в туризма. Изяснени са особеностите на труда в туризма и възможностите за инвестиции с оглед генерирането на интелектуален капитал. Специално внимание е отделено на иновациите в човешкия капитал и формирането на интелектуалния капитал. Не са пренебрегнати и въпросите, свързани със системата на образованието в туризма. И това е обяснимо като се имат предвид предизвикателствата, с които се сблъскват човешките ресурси в туризма. Установени са и тенденциите в управлението и развитието на човешкия капитал. Общият извод, който се прави от автора е, че промяната в човешкото поведение и

по-специално социалното, организационното и трудовото, както и тяхното представяне преминава през познанието, компетенциите и уменията.

Във **втора глава** на труда се разглеждат особеностите в управлението и ролята на мениджъра в туристическата фирма. Особено внимание е отделено на управлението на процесите във фирмата, като на тази основа са разработени въпросите за проектирането и избор на организационна структура в туризма. Интерес представляват авторските виждания за управлението и лидерството в туризма. В този контекст са развити и въпросите за културата на управление. В заключителната част на тази глава е разработена и тематиката, свързана с иновациите в туризма. Очевидно е, че динамичното развитие в туризма изисква нови идеи, познания и конкретни научни изследвания, които са немислими без иновациите и инвестициите в интелектуалния капитал. Насърчаването на подобни инвестиции и професионалната ангажираност изграждат устойчиви обществени, бизнес и индивидуални модели на поведение, които рефлектират върху конкурентоспособността на туристическата индустрия.

Със своите особености се отличава и **трета глава**, засягаща управлението на човешкия капитал в туристическата фирма. Авторът изяснява въпросите, свързани с анализа на работните места в туризма, планирането на потребността от нови кадри, тяхното набиране и подбор. Специално внимание е отделено на интегрирането на персонала към културата на управление и социалната адаптация. Също така е разгледано стратегическото и оперативно управление на човешкия капитал, управление на конфликтите и екипния потенциал. Основният извод, който се налага е, че човешкият капитал е във фокуса на всички функционални дейности в съвременните концепции за управление. Успешната реализация в работния процес като целесъобразна дейност, намиращ израз в интегрирането на производствените процеси, предполага позитивни резултати на изхода като конкурентоспособност на услугите, устойчиво развитие и растеж на бизнеса, печалба, инвестиции и нови пазари.

Последната **четвърта глава** е фокусирана върху развитието на човешкия потенциал. Тук са намерили място въпросите на мотивацията в туризма и по-конкретно материалното стимулиране, като се отделя особено внимание на оценяването на туристическия персонал, неговото обучение и кариерно развитие. Заслужава внимание и оригиналната интерпретация на такива актуални въпроси като ограничаване на текучеството на персонала и задържането на талантите във фирмата. Обобщено казано, привличането и задържането на ценните служители в туристическата индустрия е чрез предоставяне на възможности за развитие и изява на човешкия потенциал и задълбочени стратегически и широкообхватни познания за мениджмънта в тази област. Разбира се, мащабните проучвания на бъдещото развитие на човешкия капитал в никакъв случай не изчерпват неограничените възможности в тази област.

Най-общо постигнатите от кандидата **научни приноси** в монографичния труд са както следва:

1. **Прецизиран и допълнен** е понятийния и терминологичен апарат на човешкия капитал в туризма.

2. Въз основа на съвременните тенденции в управлението и развитието на човешките ресурси са **предложени** идентифициращи признаци за човешкия капитал и човешкия потенциал,

3. **Установени** са особеностите на проявление на човешкия капитал в общите и специфични функции на управление на туристическата фирма.

4. **Разработени** са стратегиите и тактиките за развитие на човешкия потенциал в политиката на туристическата фирма.

Практико-приложните приноси биха могли да се определят по следния начин:

1. **Определени** са методически насоки, които дават възможност теоретичните постановки да бъдат доведени до тяхната практическа приложимост и използваемост от туристическите фирми.
2. **Изготвени** са процедури за оценка на персонала и неговото трудово представяне.
3. **Установен** е мотивационният потенциал на духовните и материални стимули за различните категории персонал.

Въпреки достойнствата на монографията в процеса на запознаването ми с нея се натъкнах и на някои слабости. Без да им отдавам особено значение ще си позволя да направя следните **критични бележки**:

1. Добре би било да се прецизира системата от критерии и показатели за оценка на качеството на работната сила и нейното трудово представяне.
2. От полза би било, ако при анализа на организационната структура на фирмите от туризма биха намерили място и въпросите, свързани с влиянието на тези структури върху производителността на труда.
3. Монографичният труд би спечелил, ако в него бъдат отразени и въпросите, пораждани от съкращаването на работните места в резултат на инвазията на изкуствения интелект в производствената и непроизводствената сфера.

Посочените критични бележки не намаляват значимостта на изтъкнатите научни постижения на кандидата. Предметно-съдържателният анализ на монографията показва, че въз основа на постигнатите научни резултати се предлагат решения на определени приложни задачи от управлението на човешкия капитал в туристическите фирми.

2. Оценка на приносите в останалите приложени публикации

Освен основния монографичен труд за участие в конкурса кандидатът е представил **23 други публикации: 5 монографии, 16 доклади, 1 студия и 1 учебник** с общ обем **1152** страници. Анализът на тематичната насоченост на тези публикации ми дава основания да ги обособя в няколко групи, като вазимодействието на включените в тях теми варира от простия обмен на идеи до взаимната интеграция на концепции, методологии, процедури, епистемологии, терминология и т.н. По-конкретно става въпрос за следните **четири групи**:

1. **Ресурсен потенциал на туризма** (Г-7 № 10 и 13, Е-20 №1)
2. **Човешки ресурси в туризма** (Г-7 № 3,4,5,6,7,8, 12,14,15 и 16, Г-10 № 3 и 4)
3. **Балнеологичен, спа и уелнес туризъм** (Г-4 №1, Г-7 №1 и Г-9 №1)
4. **Психология на туристическото поведение** (Г-7 № 4, 7 и 9, Г-4 №2 и Г-7 №2)

Това **систематизиране** на трудовете на кандидата се основава на типологични признаци. При него се акцентира на тематичното сходство между публикациите в съответната група. Целта е да се обхванат всички публикации на кандидата в една съвкупност и те да бъдат изследвани като цялостна система. По-нататък логиката на анализа отвежда до декомпозирането на тази съвкупност на групи и установяване на системните връзки между тях.

Първото от четирите тематични направления отразява **ресурсния потенциал в туризма** (Г-7 № 13, Г-10 №2 № 13 Е-20 №1 и Г-7 №4, 7 и 9). В публикациите от това направление са засегнати въпросите за природните и антропогенни туристически ресурси, както и ресурсната осигуреност на туризма в България в регионален аспект.

Второто тематично направление засяга темата за **човешките ресурси в туризма**, тяхното формиране, организация и управление в условията на дигиталната трансформация на работната сила в туризма (**Б-3 №1**, **Г-7 № 3,4,5,6,7,8**, 12,14,15 и 16, **Г-10 № 3** и 4).

Третото тематично направление третира въпросите за **балнеологичния, спа и уелнес туризъм** (**Г-4 №1**, **Г-7 №1** и **Г-9 №1**). В публикациите от това направление са засегнати въпросите за същността и съдържанието на балнео, спа и уелнес туризма и управлението на неговото качество и конкурентоспособност, организацията на тези видове туризъм, тенденциите в търсенето и предлагането, проблемите и перспективите в тяхното развитие.

Четвъртото направление интерпретира **социално-психологическите аспекти на мотивацията** в туризма (**Г- №2** и **Г-7 №2**).

Научно-приложните приноси на кандидата в публикациите от обсъжданите четири групи са резултат от репродуктивната дейност на кандидата, в която и чрез която са възпроизведени достигнати научни резултати за решаване на определени практически задачи. Опитът да конкретизираме тази сравнително обща констатация води до различни повече или по-малко обосновани изводи с характер на приноси, които се оформят в следните четири групи:

1. Предложен е инструментариум за оценка на ресурсната осигуреност на туризма в РБългария.
2. Формулирани са насоките и са дадени препоръки за усъвършенстване на управлението на човешките ресурси в туризма.
3. Установени са общи и трайни тенденции в развитието на балнеологичния, спа и уелнес туризъм.
4. Описани са факторите и механизмите, детерминиращи туристическото поведение.

3. Цитиране на кандидата от други автори

От предоставената справка от информационния център на НБУ: „Анализ на цитиране СА-17-2019” от 27.06.2019 се установи, че кандидатът е цитиран от 12 други автори. (**Г-12**)

4. Оценка на резултатите от участие в изследователски и творчески проекти и приложение на получените резултати в практиката

Кандидатът е участвал в **три** проекта по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ като експерт. Първият от тези проекти се отнася за актуализацията на учебните програми във висшето образование. Вторият проект засяга въпросите за развитие на електронни форми на обучение. Що се отнася до третия проект, той е посветен на студентските практики (**Е-16 №1-3**).⁴

⁴1. Схема: BG051PO001-3.1.07 „Актуализиране на учебните програми във висшето образование в съответствие с изискванията на пазара на труда“, Проект BG051PO001-3.1.07-0039 „Висшето образование по икономика - фундамент на икономиката на знанието”, Департамент „Бизнес администрация“ НБУ, 2013-2015, на длъжност Експерт за Бакалавърска програма „Бизнес администрация“ - редовно и дистанционна обучение

2. Схема: BG051PO001-4.3.04 „Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование”, Проект BG051PO001-4.3.04-0037 - C0001 „Подобряване на качеството на дистанционното обучение на Центъра за дистанционно и електронно обучение към Нов български университет”, 2013-2015, Автор на мултимедиен електронен учебник на НБУ по одобрен Стандарт и приложения към него;

3 Проект BG 051PO001-3.3.07-0002 „Студентски практики“, МОН, 2013-2015, на длъжност Функционален експерт и Академичен наставник

III. Учебна и преподавателска дейност

1. Аудиторна и извън-аудиторна заетост, работа в електронния обучителен модул „MOODLE - НБУ“, осигуряване на студентски практики и стажове, работа със студенти и докторанти.

Кандидатът изнася лекционни курсове пред студенти от професионално направление 3.9 Туризъм в ОКС „Бакалавър и ОКС „Магистър“ на НБУ. Лекционните му курсове са по учебните дисциплини: туристически ресурси, управление на туризма, управление и развитие на човешкия потенциал в туризма, управление на човешките ресурси, психология на туристическо поведение, балнеологичен и спа туризъм, реинженеринг на бизнес процесите в туризма, международен стратегически маркетинг в туризма. Преподавателската дейност на кандидата се отличава с използването на интерактивни средства за обучение. Видно от предоставената справка за дългосрочно атестиране кандидатът е изпълнявал планираните дейности за научна заетост, съгласно плановете за всеки семестър. Той е изпълнявал нормата за учебна заетост съгласно Наредбата за заетост през целия период над изискуемия норматив (**по категория аудиторни 240 часа, извънаудиторни 60 часа**), както следва: реализирана натовареност **2013/2014** 240 /420, **2014/2015** 132/545, **2015/2016** 258/545, **2016/2017** 340/ 510, **2017/2018** 325,5/746, **2018/2019** 669/440 и през настоящата **2019/2020** планираната заетост на кандидата е 556/480 часа.

В периода 2009-2019 Милена Караилieва е била научен ръководител на **36 студенти** и е рецензирала **92 дипломни работи**. Освен това редовно участва в комисиите за защита на бакалавърските и магистърски тези и за провеждане на държавните изпити. (**3-38 №1-2**). Кандидатът активно участва и в практическото обучение на студентите. В качеството си на научен ръководител е разработвала всяка година вътрешни проекти към Фонд „Учебни програми“ на НБУ и е организираща провеждането на практиките на студентите. (**3/39 1-5**).

2. Оценки от анкетите на студентите.

От предоставена справка от Център за кариерно развитие и обучителни ресурси в НБУ се вижда, че оценката на кандидата е висока - средна оценка за последните 10 семестъра (5 години) - Отличен 4,65 от максимална 5,00 (**3-35 № 1**).

IV. Административна и обществена дейност

1. Участие в колективни органи на управление на НБУ

От справката за дългосрочно атестиране на кандидата се вижда, че той изпълнява своите академични задължения, свързани с участието му в заседанията на Департаментния съвет, а в миналото и като Програмен консултант. (**И 44 №1-4**) .

2. Обществена активност

Милена Караилieва е член на Българска камара за образование, наука и култура (БКОНК) и изпълнява функцията на Директор Програма „Управление на човешките ресурси“ от 2011 г. (**Ж №23**).

3. Привличане на студенти в програмата

Кандидатът е член на Секция „Туризъм” към Департамент „Администрация и управление”. Като такъв взима дейно участие в работата на департамента. Участвал е в различни екипи за усъвършенстване на бакалавърската и магистърска програма по туризъм. Освен това като Програмен Консултант от 2009 до 2018 г. се е включвала в организирането и провеждането на кандидат-студентски кампании.

V. Лични впечатления от кандидата

Личните ми впечатления от Милена Караилieва са много добри. Тя е бивша моя студентка и докторантка от УНСС. Като студентка беше отличничка на курса, а докторантската ѝ работа се отличаваше със своята оригиналност и иновативност. Тя правеше впечатление със своето трудолюбие, отговорност към поставените ѝ задачи и прецизност в тяхното изпълнение. В преподавателската си дейност широко прилага интерактивни средства за обучение, а в научно-изследователската - системно-интегрирания и ситуационния подход. Между студентите и колегите се ползва с авторитет. Добри са и отзивите за нея от браншовите организации в туризма. Владее писмено и говоримо английски и руски език, което ѝ помага в преподавателската дейност.

VI. Мнения, препоръки и бележки по дейността и постиженията на кандидата

Вземайки под внимание наклонностите и предпочитанията на Милена Караилieва в научно-изследователската работа бих ѝ препоръчал в бъдеще да посвети усилията си в управлението на иновациите в областта на туризма.

Заклучение

От проверката на документите по конкурса установих, че нарушения в процедурата по избора за доцент не са допуснати. Спазени са изискванията на чл. 24, ал.1, 27 (4) т. 1 и т. 2 от ЗРАСБРБ и на чл. 53 (1) и (2) и 57 (2) т. 1 и т. 2 от ППЗРАСРБ.

Запознаването с документите по конкурса и оценката на публикациите на Милена Караилieва ми дават основание да направя следните изводи.

1. В конкурса тя е **единствен** кандидат.
2. Притежава образователна и научна степен „**доктор**”.
3. Заема академичната длъжност **главен асистент** във висшето учебно заведение, обявило конкурса.
4. Осигурена ѝ е необходимата **аудиторна и извънаудиторна заетост**.
5. Има **публикувани учебници** по преподаваните от нея основни учебни дисциплини.
6. Изнася **лекции** в 6 курса от ОКС „Бакалавър” и 2 курса от ОКС „Магистър” на НБУ.
7. Осъществила е **научно ръководство** на 36 студенти и е рецензирала 92 дипломни работи.
8. Кандидатства в конкурса с достатъчно по количество, **несвързана с докторската дисертация научна продукция**, включваща **24 труда**, съставени от 6 монографии, 1 студия, 1 учебник и 16 доклади с общ обм **1583 страници**.
9. От представените 24 научни трудове **5 са на английски език**.
10. Документирани са **12 цитирания** на кандидата от други автори.

11. В своята съвкупност оценените публикации съдържат **безспорни научно-приложни приноси**, с които се допълва и доразвива научното познание в областта на човешкия капитал в туризма.

Обобщената ми оценка по критериите и показателите за учебната, научно-изследователска и друга академична дейност, свързана с конкурса показва, че главен асистент д-р **Милена Методиева Караилieва** отговаря на изискванията на чл. 24, ал.1, 27 (4) т. 1 и т. 2 от ЗРАСБРБ и на чл. 53 (1) и (2) и 57 (2) т. 1 и т. 2 от ППЗРАСРБ, както и на Наредбата за развитие на академичния състав в НБУ за заемане на академичната длъжност „доцент” в професионално направление 3.9 „Туризм” (Човешкият капитал в туризма).

Рецензент:
(проф. д-р М. Рибов)

София, 25.02. 2020 г.